Informační zdroje pro přírodní vědy: Jsou přírodovědci vybíraví?
Květa Langhammerová

Kdo pracuje v oblasti přírodních věd, dá mi zapravdu, že zajistit informační zdroje pro tuto oblast není jednoduché. Na počátku všeho byla Chemická abstrakta – tištěná od r. 1907 a postupně od osmdesátých let i u nás ve strojem čitelné formě. V té době kvetlo SDI, ke kterému přistupovaly jednorázové online rešerše (pokud bylo dost peněz). Počítačová gramotnost chemiků byla nutností a rozvíjela se velmi rychle v 90. létech rozšířením výpočetní techniky a připojováním akademických pracovišť k internetu. Dokonce i oblíbené sešitky Current Contents byly záhy vytlačeny disketami, aby později přešly zcela na online služby. A nástup Current Contents už rozšířil pole působnosti i do dalších oblastí přírodních věd – biologie a geologie. Díky novým rychle se rozvíjejícím oborům biologie vzrůstal hlad biologů po dalších informačních zdrojích, po databázích. Geologové a geografové zatím záviděli zahraničním kolegům přístup k informacím.

Koncem 20. století se objevuje díky prozíravosti MŠMT program LI – informační zdroje pro vědu a výzkum. A hned přírodovědci využívají možnosti programu vrchovatou měrou. Vysoké školy se sdružují, aby lépe mohly využívat dostupné informační zdroje. A tak přicházejí do ČR Beilstein a Gmelin, SciFinder Scholar, Biological Abstracts, Zoological Records, ale i tak obrovská služba jako je Web of Science. V další etapě získáváme poprvé v ČR Geobase a Georef a další slovníkové chemické zdroje, ročenky a příručky online ChemNetBase. Jak získávají uživatelé informace z bibliografických databází, tak touží po primárních pramenech, aby si mohli prostudovat články, které si v bázi vyhledali. Vznikají konsorcia k získávání plnotextových časopisů – Springer, ScienceDirect, EIFL, Kluwer. Během několika let se zcela proměnily informační zdroje a studenti sice dál na začátku semestru bojují v knihovně o skripta, ale víc a víc si v počítačových studovnách vyhledávají studijní literaturu (což je vidět na vzrůstajících požadavcích na MVS, příp. MMVS).

Podívejme se blíže na multilicence pro zajištění přístupu k přírodovědným informačním zdrojům (LI-01051). Multilicence využívají dvě konsorcia – GEO a CHEM. *Konsorcium GEO* je tvořeno následujícími organizacemi:

Univerzita Karlova v Praze
Univerzita Palackého Olomouc
Univerzita J. E. Purkyně Ústí n. L.
Masarykova univerzita Brno
Vysoké učení technické Brno
Česká zemědělská univerzita
Ostravská univerzita
Veterinární a farmaceutická univerzita Brno
Knihovna AV ČR
Geologický ústav AV ČR
Geofyzikální ústav AV ČR
Česká geologická služba
Národní knihovna
Státní zdravotní ústav

Konsorcium CHEM je tvořeno těmito organizacemi:
Univerzita Karlova v Praze
Univerzita Palackého Olomouc
Univerzita J. E. Purkyně Ústí n. L.
Masarykova univerzita Brno
Vysoké učení technické Brno
Česká zemědělská univerzita
Vysoká škola chemickotechnologická
Univerzita Pardubice
Univerzita T. Bati ve Zlíně
Ostravská univerzita
Veterinární a farmaceutická univerzita Brno
Knihovna AV ČR
Národní knihovna
Státní zdravotní ústav

V průběhu využívání informačních zdrojů projevily přání další organizace rozšířit naše sdružení. Masarykova univerzita v Brně, která dosud využívala jen GEO báze, nyní využívá také CHEM báze), Český geologický úřad (Česká geologická služba) využívá GEO báze.

Na začátku roku 2002 byly zřízeny 2 internetové tematické diskusní skupiny – konference GEO a konference CHEM, jejímiž členy se stali zástupci sdružených organizací. Konference jsou otevřeny i dalším zájemcům (http://konzorcia.aip.cz/mailinglists.htm). Prostřednictvím těchto konferencí se řeší operativní otázky, vydávají se instrukce k úpravám databází, svolávají se školení, předávají manuály atd. Zatím se nepodařilo, aby členové konsorcií využívali tyto konference aktivněji ke konzultacím, předávání zkušeností a ne jenom k pasivnímu získávání zpráv, informací a znalostí.

Jednání s producentem CRC o možnosti statistického sledování přístupů k chemickým databázím bylo velmi složité, nejprve odmítavé, ale nakonec se podařilo zavést statistické sledování v posledním čtvrtletí roku 2002.

Podíváme-li se na rešeršní hity podle přístupů do jednotlivých databází, můžeme vytvořit následující přehled:

databáze	*počet hitů*
Handbook of Chemistry and Physics	765
The Combined Chemical Dictionary	1426
Environetbase	52
Dictionary of Natural Products	7
Dictionary of Organic Compounds	15
Properties of Organic Compounds	8
C e l k e m	**2273**

Databáze tvořící ChemNetBase jsou jiné než jsou klasické bibliografické databáze – jsou to vlastně slovníky a příručky, které se nepoužívají pro průběžné rešerše, ale pro jednorázové vyhledávání určité sloučeniny, jejích vlastností, reakcí apod. Jedná se vlastně o plné texty doplněné strukturními vzorci. Vyhledávání v databázích je velmi snadné, databáze jsou přehledné, uživatelé mají navíc k dispozici manuály. Z výše uvedeného přehledu vyplývá, že je s výhodou využíváno komplexní prohledávání všech databází najednou (The Combined Chemical Dictionary – 1426 hitů) před dílčími databázemi. Přístup je sledován necelé dva měsíce a počet rešerší je možno hodnotit pozitivně. Potvrzuje se, že zařazení těchto databází do souboru přírodovědných informačních zdrojů bylo opodstatněné. Dokumentuje to počet přístupů chemických pracovišť (cca 40 denně).

Server ERL, který zpřístupňuje GeoBase a GeoRef, pravidelně sleduje využívání databází a každý měsíc vydává statistiky, které řešitelem rozesílá jednotlivým členům konsorcia. Následující tabulky znázorňují roční využívání za období prosinec 2001 až listopad 2002.

Celkové součty za 12/01 až 11/02

	GeoBase	*GeoRef*	*Celkem*
počet přihlášení	1564	2119	**3683**
čas připojení	48727	54804	**103531**
počet rešerší	9880	33080	**42960**
záznamy s abstrakty	10405	11328	**21733**
záznamy celkem	11323	37850	**49173**

GeoBase – statistika využívání 12/01 až 11/02

DBGRPLOGS	CONNTIME	SEARCHES	MONTH	ABSTRACTS	TOTALRECS
109	798	600	prosinec 01	631	688
195	2072	1141	leden 02	1527	1671
162	1933	1279	únor 02	1045	1307
54	32130	284	březen 02	370	374
170	1341	849	duben 02	693	708
60	616	411	květen 02	203	213
70	582	386	červen 02	382	417
76	614	387	červenec	342	430
78	479	212	srpen 02	184	209
80	1317	625	září 02	607	652
283	3391	1647	říjen 02	2049	2138
227	3454	2059	listopad 02	2372	2516
1564	**48727**	**9880**		**10405**	**11323**

GeoRef – statistika využívání 12/01 až 11/02

DBGRPLOGS	CONNTIME	SEARCHES	MONTH	ABSTRACTS	TOTALRECS
142	1584	1687	prosinec 01	1434	5070
238	2882	6445	leden 02	1806	5259
234	3568	1682	únor 02	1384	5299
59	32128	328	březen 02	68	604
242	2455	2582	duben 02	1504	4696
89	964	883	květen 02	826	2148
72	629	656	červen 02	391	1173
123	848	870	červenec	195	762
148	1134	1426	srpen 02	351	1426
120	2004	10017	září 02	1106	3427
376	2850	2337	říjen 02	732	2566
276	3758	4167	listopad 02	1531	5420
2119	**54804**	**33080**		**11328**	**37850**

Z uvedených přehledů vyplývá, že GeoBase a GeoRef jsou využívány velkou měrou a statistiky ukazují, že jsou to jediné databáze geologického zaměření, které jsou díky tomuto projektu v ČR zpřístupněny. Rešerše z databází jsou nezbytným zdrojem informací u zahajovaných výzkumů, což ve svých zprávách vyjadřují všechny organizace. Obecně oceňují zejména kombinaci Web of Science s těmito databázemi. Zoologové a paleontologové vítají umístění GEO bází a Zoological Records na jednom serveru ERL a možnost kombinovaných rešerší ze všech zdrojů najednou.

Organizace sdružené v konsorciích dostávají statistiky, ze kterých samy vidí aktivitu svých uživatelů. Kromě toho jsou na různé anomálie upozorňovány řešitelem a dotazovány na způsoby organizace využívání databází, na informování, školení uživatelů a propagaci. Všechny knihovny na svých www stránkách charakterizují disponibilní informační zdroje, přehledy databází jsou součástí Brány k informacím UK a v případě Přírodovědecké fakulty UK i součástí hlavní stránky fakulty (http://www.natur.cuni.cz/data/infozdroje/index.htm).

Zakladateli byl předložen návrh na využití finančních prostředků pořízením doplňkových informačních zdrojů Wiley-Interscience a Kluwer Online.

V případě Wiley Interscience se jedná o řadu encyklopedií (Current Protocols Online, Encyclopedia of Computational Chemistry, Wiley Encyclopedia of Electrical and Electronics Engineering, Mark Encyclopedia of Polymer Science and Technology, Encyclopedia of Reagents for Organic Synthesis, Patty´s Industrial Hygiene and Toxicology) – obsahují cca 50 tištěných svazků, 15 tisíc článků, 12 tisíc obrázků a vhodně doplňují ChemNetBase (+ EnviroNetBase). Jedná se rovněž o fyzikálně-chemické vlastnosti dalších typů sloučenin, o chemické reakce, polymery, organické syntézy, toxikologii. Jsou to plnotextové zdroje stejně jako ChemNetBase a EnviroNetBase, pokrývající další oblasti chemie. V rámci konsorcia CHEM byla tato nabídka posouzena a byly zvoleny nejrelevantnější zdroje, které nejlépe navazují na dosavadní databáze a umožňují využití pro výzkum a vývoj,

přenášení zkušeností a funkčních možností databází do výukového procesu teoretického i praktických laboratorních cvičení.

Producent Kluwer nabízí kolekci elektronických monografií (kromě jiného) z oblasti chemie i geologických disciplin (earth sciences) v podobě tzv. Kluwer e-Books, sadu užitečných elektronických referenčních příruček (e-Reference Works), zjm. Earth Sciences Encyclopedia Online a také několik stovek e-journals. Vědecké časopisy z oblasti přírodních věd korespondují s časopisy zpracovávanými i v databázích Geobase a Georef a dotvářejí tak celkový přehled o zkoumané problematice a rozšiřují nadstavbu uspokojování informačních potřeb pro rozvíjející se oblast přírodních věd. Prioritou produktů Kluwer je možnost jejího využití jak pro členy CHEM konsorcia, tak i GEO konsorcia sdružených v řešeném projektu, ale i pro členy konsorcia BA/ZR řešeném v jiném projektu LI – jedná se prakticky o stejnou skupinu univerzit a organizací, které se zabývají vědou, výzkumem, vzděláváním v oblasti přírodních věd, případně jejich informačním zabezpečením.

Budoucnost uspokojování informačních potřeb v oblasti přírodních věd lze očekávat v efektivních konsorciích, společném využívání komplexu příbuzných bibliografických a plnotextových databází, ať už se jedná o ročenky, slovníky, e-books nebo e-journals. Neustále se zvyšující informační nároky přírodovědců jsou i motorem pro nás k vyhledávání dalších moderních a komplexních služeb.